

До спеціалізованої вченої ради ДФ 64.051.016
у Харківському національному університеті
імені В.Н. Каразіна
61022, м. Харків, майдан Свободи, 4

Візити отримано
18.02.2021 р.
Голова спеціалізованої ради
ДФ 64.051.016
Візити Д.Р.

ВІДГУК

**офіційного опонента – кандидата юридичних наук, доцента
А. А. Васильєва на дисертацію Пащенко Євгена Миколайовича
«Кримінологічна характеристика та запобігання насильницькій
злочинності військовослужбовців», поданої на здобуття ступеня доктора
філософії за спеціальністю 081 – Право**

Оцінка поданих Є.М. Пащенко рукопису й автореферату дисертації, а також публікацій здобувача за темою дослідження дає підстави вважати, що ним було проведено розгорнуте кримінологічне дослідження важливої в теоретичному та практично-прикладному плані теми, а сформульовані в роботі висновки і пропозиції, що виносяться на захист, характеризуються достатнім рівнем новизни й обґрунтованості. Даючи оцінку дисертації в цілому, можна констатувати, що дисертант досяг поставлених перед собою цілей, роботу виконав на належному науковому й методологічному рівні. Цей загальний висновок підтверджується за основними критеріями, що використовуються для оцінки кандидатської дисертації.

Актуальність теми. Насильницька злочинність залишається досить поширеною проблемою на всій території України і особливо – у зоні проведення Операції об'єднаних сил. Насильство, будучи кримінально караним діянням, являє собою процес, який відбувається спочатку на індивідуальному рівні, у подальшому виходить на рівень суспільства і переходить на рівень світової арени. Насильницькі конфлікти на індивідуальному рівні готують сприятливі умови для конфліктів на національному та міжнародному рівнях. Збройний конфлікт, який є результатом агресії з боку Російської Федерації лише окреслив риси добре відомих проявів та форм насильницької злочинності, вказав на найбільш гострі недоліки системи, на те, що захисні механізми, які ефективно діють у мирний час, часто виявляються безсилими у військовий період.

Як правильно вказує дисертант, наявна ситуація із насильницькою злочинністю військовослужбовців вимагає від держави та суспільства швидкого та ефективного вирішення проблеми забезпечення дисципліни серед військовослужбовців, підвищення стану бойової готовності Збройних Сил та

інших воєнізованих формуваннях, які створені для захисту українського суспільства та держави у відповідності з діючим законодавством нашої країни.

Додаткової актуальності проблематика насильницької злочинності військовослужбовців набуває у зв'язку з тим, що шкода внаслідок вчинення правопорушення заподіюється не лише конкретному потерпілому, а досить часто суспільству в цілому. Як влучно зазначала Т.А. Денисова, непоодинокі випадки насильства серед військовослужбовців Збройних Сил нашої країни, представників правоохоронних органів та інших військових формувань, як правило, не отримують відповідного суспільного резонансу, але їх шкідливі наслідки для суспільства і цілому і Збройних Сил та правоохоронців, зокрема, є не менш тяжкими, оскільки впливають на зниження їх боєздатності.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. У роботі Є.М. Пашенка досліджується широкий спектр проблем, пов'язаних із кримінологічною характеристикою та запобіганням насильницькій злочинності військовослужбовців: досліджено поняття, види та ознаки насильства та насильницьких злочинів військовослужбовців як кримінологічних так і кримінально-правових категорій, визначено кількісні показники насильницької злочинності військовослужбовців, сформовано уявлення про фактори, що сприяють насильницькій злочинності військовослужбовців. Окрему увагу приділено характеристиці особистості злочинця та жертви насильницьких злочинів. За результатами проведеного дослідження запропоновано систему заходів запобігання насильницькій злочинності військовослужбовців.

Викладені у вступі та розділах основної частини роботи положення, які стосуються постановки проблеми в цілому, окремих її аспектів, переконують в тому, що відповідні питання є теоретично і практично важливими, мало розробленими в кримінологічній науці й перспективними для дослідження.

Робота виконана у відповідності до комплексної наукової програми «Основні напрямки реформування законодавства України у контексті Європейської інтеграції» (номер державної реєстрації 0104U004048), Стратегії сталого розвитку «Україна-2020», затвердженої Указом Президента України від 162 січня 2015 р. № 5/2015. Дослідження проведено у межах науково-дослідної теми кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна «Комплексні дослідження проблем злочинності та окремих видів злочинів на основі верховенства права (номер державної реєстрації 0116U000916).

Тема дисертації «Кримінологічна характеристика та запобігання насильницькій злочинності військовослужбовців» затверджена вченою радою юридичного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна 24 жовтня 2018 року (протокол № 3).

Достатньо повно дисертантом сформульовано *об'єкт дослідження* – насильницька злочинність військовослужбовців як соціально-правовий та кримінологічний феномен, а також діяльність відповідних соціальних інституцій по запобіганню їй, а також його *предмет* – кримінологічна характеристика та запобігання насильницькій злочинності

військовослужбовців.

Метою дослідження є соціально-правовий та кримінологічний аналіз насильницької злочинності військовослужбовців та визначення основних напрямів запобігання цьому виду злочинності в Україні.

Для досягнення поставленої мети дисертантом було сформульовано та послідовно вирішено *десять дослідницьких завдань*: 1) з'ясувати стан наукової розробки проблеми запобігання насильницькій злочинності військовослужбовців; 2) сформулювати авторське кримінологічне визначення поняття насильницького злочину військовослужбовців; 3) дослідити рівень, структуру, динаміку, географію, ціну та рівень латентності насильницької злочинності військовослужбовців; 4) здійснити типологізацію насильницьких злочинів військовослужбовців та осіб, які їх вчиняють; 5) встановити основні детермінанти насильницької злочинності військовослужбовців; 6) надати кримінологічну характеристику особистості злочинця-військовослужбовця, який вчиняє насильницькі злочини; 7) надати віктимологічну характеристику жертв насильницьких злочинів військовослужбовців; 8) визначити суб'єктів запобігання злочинності військовослужбовців та повноваження останніх в цій сфері; 9) встановити основні напрями запобігання насильницькій злочинності військовослужбовців на загальносоціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуальному рівнях; 10) надати авторські рекомендації по вдосконаленню запобіжних заходів на загальносоціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуальному рівнях, які здійснюються відносно насильницьких злочинів військовослужбовців.

Вирішення вказаних завдань підтверджується як загальними висновками (стор. 167-181), так і висновками до окремих розділів дисертації (стор. 59-60, 124-131, 161-166).

Достовірність та обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Теоретичний та емпіричний матеріал, наукові позиції, аналізуються Є.М. Пащенкою за допомогою загальнонаукових та спеціальних методів, зокрема: діалектичний метод було використано під час визначення авторських понять (підрозділи 1.1, 1.2, 1.3, 3.1), під час аналізу змісту кримінально-правових норм та норм інших галузей права було застосовано догматичний та формально-юридичний методи (підрозділи 3.1, 3.2), системно-структурний метод став у нагоді при здійсненні класифікації суспільно небезпечних діянь військовослужбовців: це стосувалося видів кримінального насильства, насильницьких злочинів військовослужбовців та осіб, які вчиняють такі кримінальні правопорушення (підрозділи 1.1, 1.2, 2.3). Використання автором логіко-юридичного методу дозволило визначити та розмежувати окремі кримінально-правові поняття у відповідній сфері (кримінальне насильство, військовослужбовець, спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення, погроза застосуванням насильства, примушування особи, спонування тощо), а компаративістського – здійснити порівняння кримінального та іншого законодавства нашої країни у відповідній сфері з законодавством розвинутих країн Європи і країн колишнього СРСР (підрозділи 2.1, 2.2).

Окремі конкретно-соціологічні методи використано для проведення анкетування та інтерв'ювання осіб, які вчинили злочини, пов'язані із застосуванням насильства над особою, а також співробітників правоохоронних органів і окремих громадян, обізнаних із проблемою розглядуваного виду злочинності (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3), вивчення юридичної практики про насильницькі злочини та злочини військовослужбовців здійснено за допомогою статистичного методу (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3). Окремі психологічні методи застосовано при вивченні особистості насильницького злочинця-військовослужбовця (підрозділ 2.4).

Дисертантом опрацьовано 298 наукових та нормативно-правових джерел, на які автор посилається у тексті рукопису під час полеміки щодо окремих питань проблематики дослідження та обґрунтовування власних висновків, що вказує на достатні знання дисертантом предмета, на його навички до самостійного наукового аналізу.

Емпіричною базою дослідження охоплюються: а) результати узагальнення вибіркового дослідження 250 судових рішень відносно військовослужбовців, які вчинили насильницькі злочини за період із 2018 по 2021 рр.; б) результати анкетування 50 співробітників військової служби правопорядку та військової прокуратури та 100 військовослужбовців строкової та контрактної служби; в) результати вивчення за спеціально розробленими психологічними тестами якостей особи злочинця-військовослужбовця (100 злочинців і 50 осіб контрольної групи); г) відповідні обліки статистичної звітності МВС України, Генеральної прокуратури України, Верховного Суду України, Військової прокуратури, Державної судової адміністрації, Державної пенітенціарної служби України, Державного комітету статистики України.

Зазначені показники свідчать про наявність комплексної, цілісної роботи, вказують, що сформульовані в дисертації наукові положення, висновки і рекомендації мають достатній ступінь наукової обґрунтованості, є достовірними.

Повнота викладення матеріалів дисертаційного дослідження. Дисертацію надано у виді рукопису, загальний обсяг якого становить 225 сторінок. Основна частина дисертації (165 сторінок) охоплює три розділи, що містять сім підрозділів.

Дисертаційний матеріал, в основному, логічно побудований і викладений відносно виділених автором розділів у такій послідовності:

У **Розділі 1 «Насильницька злочинність військовослужбовців як об'єкт кримінологічного дослідження»** автором досліджено поняття, сформовано уявлення про види та ознаки насильства як кримінологічної та кримінально-правової категорії, здійснено узагальнення наукових позицій щодо поняття, ознак та класифікації насильницьких злочинів військовослужбовців.

У результаті дослідження проведеного у *підрозділі 1.1* визначено, що кримінальне насильство повинно характеризуватися низкою обов'язкових об'єктивних та суб'єктивних ознак. До об'єктивних відносяться: потерпілий (інша особа), суспільно небезпечне діяння, суспільно небезпечні наслідки та причинний зв'язок між діянням та наслідками. Інші ознаки об'єктивної сторони

(місце, час, обстановка, спосіб тощо) не мають істотного кримінально-правового значення (стор. 34). Насильницька злочинність військовослужбовців не може бути об'єктивно досліджена без встановлення важливих ознак насильства як кримінально-правової та кримінологічної категорії. Військовослужбовці можуть вчиняти як загальнокримінальні насильницькі злочини, так і військові злочини, які характеризуються насильницькою поведінкою і спеціальною мотивацією. Вказано, що дослідження природи кримінального насильства, його основних суб'єктивних та об'єктивних ознак дозволяє дослідити механізм вчинення насильницьких злочинів військовослужбовців і розробити низку правових заходів протидії такому виду кримінального насильства, а також заходів загальносоціального та спеціально-кримінологічного запобігання насильницькій злочинності військовослужбовців (стор. 37).

Автором зазначено, що насильницька злочинність військовослужбовців є окремим підвидом такого небезпечного явища як насильницька злочинність (*підрозділ 1.2*). Саме насильство (фізичне або психічне) має важливе значення і для встановлення характеру вчиненого злочину, віднесення його до категорії насильницьких (стор. 38).

До насильницьких злочинів (кримінальних правопорушень) дисертант відносить: злочини проти життя та здоров'я, волі, честі та гідності: умисні вбивства: просте, при обтяжуючих, при пом'якшуючих обставинах; доведення до самогубства; умисне нанесення тілесних ушкоджень різного ступеню тяжкості, тому числі і при пом'якшуючих обставинах, погроза вбивством, погроза знищення майна загальнонебезпечним способом, побої і мордування, катування, незаконне позбавлення волі або викрадення людини, захоплення заручників, незаконне поміщення в психіатричний заклад; насильницькі злочини, які посягають на державу, громадську безпеку, громадський порядок та порядок управління: тероризм; диверсія; напад на об'єкти, на яких є предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення; погроза вчинити викрадення або використати радіоактивні матеріали; злісне хуліганство; насильницькі злочини проти представників влади, інших службових осіб та осіб, які виконують свої професійні обов'язки: примушування працівника транспорту до невиконання своїх службових обов'язків; посягання на життя державного чи громадського діяча; опір представникові влади, працівникові правоохоронного органу, члену громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовцеві; погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу; погроза або насильство щодо державного чи громадського діяча; посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця; погроза або насильство щодо службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок; погроза або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя; дії, що дезорганізують роботу виправних установ; погроза або насильство щодо

захисника чи представника особи; посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги; деякі військові злочини, як пов'язані із застосуванням фізичного або психічного насильства до військових службових осіб; насильницькі злочини представників влади або інших службових осіб: перевищення влади або службових повноважень, що супроводжується насильством; катування, що вчинене працівниками правоохоронних органів; примушування давати показання; перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень; насильницькі статеві злочини: зґвалтування; сексуальне насильство; примушування до вступу в статевий зв'язок (стор. 47-48).

Визначення поняття насильницького військового злочину сформульовано як суспільно небезпечне, кримінально протиправне діяння, яке посягає одночасно на порядок несення військової служби і на життя, здоров'я, фізичну та психічну недоторканість особи шляхом застосування фізичного та (або) психічного насильства поза або всупереч волі потерпілої особи, яке вмотивоване ворожою, інструментальною або негативістською мотивацією і спричиняє фізичну та (або) психічну шкоду або ставить під загрозу застосування такої шкоди іншій особі (стор. 57).

Розділ 2 «Кримінологічна характеристика насильницької злочинності військовослужбовців» охоплює дослідження кількісних показників і детермінації насильницької злочинності військовослужбовців, а також особистості злочинця і жертви насильницьких злочинів військовослужбовців.

У результаті опрацювання статистичної інформації (*підрозділ 2.1*), автором зазначається, що упродовж останніх п'яти років спостерігається зростання військової злочинності, в тому числі і військової насильницької. Так, у 2012 році було зареєстровано 490 злочинів, то у 2014 р. – 4153, у 2015 р. – 6213, у 2016 р. – 3650, а у 2017 р. – 4577 злочинів. Коефіцієнт військової злочинності на 100 тисяч населення країни становить: у 2013 р. – 1,01, у 2014 р. – 9,1, у 2015 р. – 14,5, у 2016 р. – 8,5, у 2017 р. – 10,8. Тобто, в середньому цей коефіцієнт складає 8,8. Зазначене дозволило дисертанту зробити висновок, що найбільший рівень військової злочинності відмічався у 2015 році. На його погляд, це обумовлено інтенсивними бойовими діями при проведенні антитерористичної операції та щорічним зростанням кількості самих військовослужбовців, яка на зараз складає понад 250 тисяч осіб (стор. 63-64).

За 2017-2018 роки спостерігалася тенденція до зниження рівня військової злочинності, в тому числі і військової насильницької (стор. 65).

До кількісних показників злочинності військовослужбовців запропоновано віднести і «ціну» злочинності, тобто фізичну, майнову, економічну, моральну та іншу шкоду, яка заподіюється суспільству від даного виду злочинів (стор. 70).

У *підрозділі 2.2* детермінацію насильницької злочинності військовослужбовців запропоновано розглядати через низку факторів, основними з яких є економічні, політичні, ідеологічні, правові, організаційно-управлінські тощо (стор. 73).

Основною ідеологічною детермінантою насильницької злочинності

військовослужбовців, на погляд автора, є втрата ідеологічних орієнтирів як в суспільстві взагалі, так і в середовищі військовослужбовців зокрема. До криміногенних факторів відносяться і національні. У сучасній Україні найгостріші політичні, економічні, соціальні та морально-психологічні протиріччя поставили на порядок денний складні проблеми національного і територіального характеру, окремі з яких вирішується в умовах національної нетерпимості та ворожнечі при абсолютній відсутності адекватних антикриміногенних впливів з боку суспільства і держави (стор. 84-85).

Не менш істотну роль відіграють і соціально-психологічні чинники, які характеризуються декількома обставинами. По-перше, військкомати для того, щоб виконати плани призову на строкову службу направляють у військові частини осіб із психічними та психологічними відхиленнями; обтяжених несприятливою спадковістю; таких, що мали проблеми із дотриманням законності; знятих з різних профілактичних обліків, що зловживали алкогольними напоями і наркотичними препаратами тощо; зі слабкою фізичною підготовкою і дефіцитом маси тіла.

По-друге, до цих проблем долучаються психологічні чинники, які існують безпосередньо під час проходження військової служби за призивом та контрактом: психологічні проблеми, що можуть виникнути через тривале знаходження в одностатевому колективі; психічні відхилення, які можуть стати результатом виснажливих фізичних навантажень та їх поза сімейного військового іноді жорстокого виховання; природна концентрація у лавах військових, як правило, молодих людей, у яких існує проблема професійної реалізації; наявність в минулому проблем із законом, що впливає на свідомість і поведінку військовослужбовця; десоціалізований, дисфункційний характер військового середовища.

По-третє, бойові дії на сході України окрім втрат призводять до психічних розладів їх учасників в мирному житті. Виникають складнощі із соціальною адаптацією, реінтеграцією, з'являється підвищений рівень агресивності, які відносно себе, так і відносно оточуючих. Насильницькі злочини військовослужбовців під час проведення бойових дій обумовлені наступними обставинами: ослабленням факторів соціального контролю; загостренням проблем в задоволенні потреб для існування (їжа, вода, речі тощо); підвищенням рівня нервозності населення, зростанням рівня конфліктності в міжособистісних стосунках; послаблення моральності тощо. Сучасні гібридні війни, одна з яких ведеться проти України мають не тільки військові особливості, а і морально-психологічні. До них фахівці відносять: здійснення масового інформаційно-психологічного впливу на військових і мирне населення; різке збільшення психогенних втрат, яке призводить до зниження боєздатності військових підрозділів; складність проблеми підтримки сприятливої соціально-психологічної обстановки в місцях виконання військовими підрозділами бойових задач; збільшення труднощів щодо підтримання військової дисципліни та правопорядку; складнощі вирішення соціальних, правових та гуманітарних проблем, які виникають в середовищі військовослужбовців (стор. 85-90).

Під час дослідження особистості злочинця та жертви насильницьких злочинів військовослужбовців (*підрозділі 2.3*) встановлено, що більшості насильницьких злочинців, в тому числі і військовослужбовцям властива такі морально-психологічні якості як агресивність, тривожність, жорстокість, конфліктність, ригідність. Нерідко спостерігаються акцентуації особистості та психопатії. Аналіз соціально-демографічних, морально-психологічних та кримінально-правових характеристик особистості злочинця – військовослужбовця дозволяє поділити останніх на дві кримінологічні групи: військовослужбовців строкової чи контрактної служби та злочинців-командирів (військових начальників). Першим притаманними є: молодий вік; неповна або повна середня освіта; раніше не судимі; скоїли злочин вперше; вчиняють переважно насильницькі злочини, як пов'язані з міжособистісними суперечками; характеризуються агресивним поведінням з оточуючими, нестійкою психікою, яка ще не склалася; мають досвід вживання спиртних напоїв та наркотичних засобів; характеризуються негативним соціальним становищем, неповною сім'єю з антисоціальною спрямованістю; не знають законодавство; залежать від думки інших осіб; є лідерами в армійській неформальній структурі. Для командирів-злочинців притаманними є: старший вік (від 25 років); вища чи спеціальна освіта; наявність власної сім'ї; схильність до зловживання алкогольними напоями; невисокий рівень інтелекту; наявність індивідуально-егоїстичних переконань і поглядів; низька емоційна стійкість; переважання матеріальних потреб над духовними; агресивність та імпульсивність; цинізм та завищена самооцінка; низький рівень культури; примітивність інтересів та ціннісних орієнтацій (стор. 114-115).

Вивчення кримінологічної інформації дозволило виділити такі види насильницьких злочинців-військовослужбовців: 1) випадкові, для яких насильницький злочин є результатом їх неналежної, а іноді неадекватної реакції на конфлікті конкретну життєву ситуацію; 2) стійкі, які характеризуються постійною агресивною спрямованістю і здатністю застосувати насильство в різних ситуаціях; 3) злісні, для яких агресивна та насильницька поведінка є «нормою» у міжособистісних стосунках (стор. 115).

Встановлено, що жертв насильницьких злочинців в залежності від їх особистих якостей можна поділити на: 1) агресивних; 2) активних (їх поведінка, хоча і не так швидко призводить до конфлікту, який може перетворитися в насильницькі дії з боку однієї чи обох сторін; поведінка таких жертв може носити позитивний характер, наприклад, необхідна оборона чи затримання злочинця); 3) пасивних (внаслідок об'єктивних чи суб'єктивних причин не можуть чинити опору злочинцю або не знають як себе вести в певній ситуації); 4) некритичних (їх поведінка є необачною, вони не вміють правильно оцінювати ситуацію, що склалася і вести себе відповідним до неї чином); 5) нейтральних (їх поведінка не впливає на механізм вчинення злочину) (стор. 122-123).

Розділ 3 «Заходи запобігання насильницькій злочинності військовослужбовців» присвячено аналізу загальносоціальних, спеціально-кримінологічних та індивідуальних заходів запобігання насильницькій

злочинності військовослужбовців.

У *підрозділі 3.1.* до основних заходів загальносоціального запобігання військовим насильницьким злочинам було віднесено розробку і впровадження доктрини військової безпеки нашої країни з урахуванням зовнішньої та внутрішньої обстановки в країні; гібридної війни, яку веде країна-агресор; належне фінансування військової сфери, яке повинно стосуватися як бойової підготовки військовослужбовців, так і належного соціального забезпечення військових та членів їх родин; завершення переходу української армії на контрактну систему разом з належним соціальним забезпеченням, можливістю самореалізації військовослужбовців контрактної військової служби; удосконалення кадрової політики в Збройних Силах України та інших військових формуваннях (особливо це стосується офіцерів та молодших командирів); відновлення на новому якісному рівні військово-патріотичного виховання молоді, належну ідеологічну роботу серед призовників; адекватне ситуації, що склалася психологічне забезпечення діяльності військовослужбовців і членів їх родин (стор. 134-135).

Важливим напрямом визнано захист громадян від негативного психологічного впливу засобів масової інформації. Він реалізується через цілу низку соціальних, організаційних, правових, культурних, та виховних заходів. Серед них виділяються такі: реальна заборона творів, що пропагандують культ насильства та жорстокості, встановлення контролю за виготовленням, збутом алкогольних напоїв, введення заборони на розповсюдження порнографічних виробів, введення державою обмеження реклами, особливо дорогих товарів та послуг тощо (стор. 139-140).

До основних заходів спеціально-кримінологічного запобігання насильницької злочинності військовослужбовців (*підрозділ 3.2*), на погляд автора, відносяться: відновлення системи органів військової юстиції; вдосконалення діяльності органів військового правопорядку; покращення організації військової служби; запобігання поширенню алкоголізму та наркоманії серед військовослужбовців; запобігання корупційним проявам у військовій сфері тощо.

Важливим напрямом спеціально-кримінологічного запобігання насильницьким злочинам військовослужбовців є введення інституту військових священників (капеланів) (стор. 151).

Спеціально-кримінологічне запобігання насильницькій злочинності в умовах бойових дій повинно включати в себе: належну поведінку командирів в бойовій обстановці, своєчасне вирішення конфліктів, які виникають між військовослужбовцями; належне матеріально-технічне, організаційне, психологічне забезпечення діяльності військових в умовах бойової обстановки; постійний контроль за діяльністю військових начальників та інших військовослужбовців з боку органів військового правопорядку (прокуратура, суди тощо) (стор. 153).

Профілактика віктимності військовослужбовців вбирає в себе два аспекти: по-перше, вивчення причин віктимізації, скоєння аморальних вчинків, правопорушень і умов, що їм сприяють; по-друге, розробку на цій основі

необхідних методів і засобів, які забезпечують нейтралізацію і усунення з військових відносин чинників віктимної поведінки (стор. 156).

Висновки до дисертації (стор. 167-181) у достатній мірі відображають одержані наукові результати, а також запропоновані в дослідженні нові підходи в дослідженні питань кримінологічної характеристики та запобігання насильницької злочинності військовослужбовців. Висловлені ідеї, висновки й пропозиції Є.М. Пащенко підтверджує та підкріплює відповідними актами правозастосування, наявними доктринальними позиціями з питань, що розглядаються.

Новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих в дисертації визначається перш за все тим, що дисертація Є.М. Пащенко є першим в Україні комплексним дослідженням, що присвячене проблемам запобігання насильницькій злочинності військовослужбовців. Автором сформульовано низку положень, висновків та пропозицій, нових у концептуальному плані і важливих для практики запобігання цьому виду злочинності.

Низка теоретичних положень, висновків і рекомендацій дисертанта мають наукову новизну і практичну значимість, цілком достатні для роботи поданої на здобуття ступеня доктора філософії.

Так, дисертантом *уперше* визначено кримінологічне поняття військового насильницького злочину, під яким пропонується визнавати суспільно небезпечне, кримінально протиправне діяння, яке посягає одночасно на порядок несення військової служби і на життя, здоров'я, фізичну та психічну недоторканість особи шляхом застосування фізичного та (або) психічного насильства поза або всупереч волі потерпілої особи, яке вмотивоване ворожою, інструментальною або негативістською мотивацією і спричиняє фізичну та (або) психічну шкоду або ставить під загрозу застосування такої шкоди іншій особі, а також здійснена класифікація військових насильницьких злочинів за комплексною кримінологічною підставою.

Є.М. Пащенко на підставі аналізу сучасної кримінологічної інформації надана типологія насильницьких злочинців-військовослужбовців: 1) випадкові, для яких насильницький злочин є результатом їх неналежної, а іноді неадекватної реакції на конфлікту конкретну життєву ситуацію; 2) стійкі, які характеризуються постійною агресивною спрямованістю і здатністю застосувати насильство в різних ситуаціях; 3. злісні, для яких агресивна та насильницька поведінка є «нормою» у міжособистісних стосунках.

Окремі положення були дисертантом *удосконалені*. Так, визначено, що насильство у військовій сфері може бути фізичним або психічним і характеризується наступними ознаками: проявляється як взаємодія соціальних суб'єктів (тобто знаходить свій прояв в суспільних відносинах осіб); його наслідком може виступати фізична та психічна шкода або реальна загроза заподіяння такої шкоди; характеризується певними кількісними показниками, виключно зовнішніми проявами та якісними особливостями; умисність дій, їх суспільно небезпечний характер; є формою примусу з найвищим ступенем інтенсивності у застосуванні психічної чи фізичної сили, а також інших

примусових заходів; застосовується особами, які згідно з діючим законодавством є військовослужбовцями та позицію щодо спеціальної протиправності військових злочинів (особливостями такого виду протиправності є те, що діянням порушуються не лише кримінально-правові норми, а і норми інших галузей права: адміністративного, військового, чий норми здійснюють регулювання порядку несення військової служби у різних формуваннях військовослужбовців) та двооб'єктності таких злочинів – ці злочини окрім основного безпосереднього об'єкта – відносини військової служби мають ще й додатковий безпосередній об'єкт – життя і здоров'я людини, її фізичну та психічну недоторканість.

Наведено додаткову аргументацію положенням про криміногенний вплив ідеологічних факторів на сучасну насильницьку злочинність військовослужбовців, згідно з якими основною ідеологічною детермінантою насильницької злочинності військовослужбовців є втрата ідеологічних орієнтирів як в суспільстві взагалі, так і в середовищі військовослужбовців зокрема, а також положення про те, що детермінанти насильницьких злочинів військовослужбовців поділяються на: не обумовлені військовою службою і обумовлені військовою службою (особливо в період бойових дій).

Надано класифікацію жертв насильницьких злочинів військовослужбовців, серед яких виділяються: агресивні жертви (поведінка таких осіб провокує насильницькі дії з боку винної особи); активні жертви (їх поведінка, хоча і не так швидко веде до виникнення конфлікту, але також створює ситуацію, коли є можливим використання насильства стосовно них); пасивні жертви (не чинять опору злочинцю); некритичні жертви (для них є характерним відсутність навичок належним чином оцінювати ситуацію та обирати належний стиль поведінки); нейтральні жертви (їх поведінка ніяким чином не сприяє вчиненню кримінального правопорушення).

У результаті проведеного дисертантом аналізу, окремі положення набули у дисертації *подальшого розвитку*. Це стосується, зокрема, позиції щодо трирівневої системи заходів запобігання насильницькій злочинності військовослужбовців – на загальносоціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуальному рівнях та уявлення про те, що заходи загальносоціального, спеціально-кримінологічного та індивідуального характеру протидії насильницькій злочинності військовослужбовців можуть бути економічними, політичними, ідеологічними, культурними, національними, соціально-біологічними, соціально-психологічними, організаційно-управлінськими, правовими тощо.

Дістала аргументації наукова позиція щодо виділення в окремий напрям заходів запобігання злочинності військовослужбовців в бойовій обстановці: 1) заходи, які розробляються і впроваджуються у мирний час під час підготовки до бойових дій; 2) заходи, що застосовуються під час бойових дій.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що висновки та пропозиції, які містяться в дисертації, можуть бути використані у *науково-дослідній сфері* – для подальших досліджень явища насильницької злочинності військовослужбовців, а також проблем, пов'язаних із запобіганням

(Акт впровадження результатів дисертаційного дослідження у наукову діяльність Кримінологічної асоціації України від 10.12.2020 р.); у *правотворчій діяльності* – для уточнення та удосконалення норм кримінального та іншого законодавства України, що спрямовано на запобігання насильницькій злочинності військовослужбовців; у *правозастосовній діяльності* – для покращення існуючих і розробки нових заходів запобігання насильницькій злочинності військовослужбовців на загальносоціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуальному рівнях; в *освітньому процесі* – при підготовці відповідних навчально-методичних матеріалів із дисциплін «Кримінологія», «Кримінальне право» та відповідних спеціальних курсів (Акт впровадження результатів дисертаційного дослідження у науковий та навчальний процес юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна від 21.12.2020 р.).

Основні результати та висновки дисертаційного дослідження знайшли відображення в 10 (десяти) наукових працях, серед яких 5 (п'ять) статей опубліковані у фахових наукових виданнях України та виданнях інших держав, а також у тезах 5 (п'яти) наукових доповідей на науково-практичних і науково-теоретичних конференціях.

Матеріали дисертації пройшли відповідну апробацію. Основні положення дисертації обговорено на засіданнях кафедри кримінально-правових дисциплін Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Результати, що розкривають основні положення дисертаційного дослідження, оприлюднені дисертантом на міжнародних, всеукраїнських науково-практичних і науково-теоретичних конференціях, семінарах та «круглих столах», а саме: «Захист прав людини: національний та міжнародно-правовий виміри» (м. Харків, 20 квітня 2018 року), «Правові засади діяльності правоохоронних органів» (м. Харків, 10 грудня 2018 року), «Теорія та практика сучасної юриспруденції» (м. Харків, 30 березня 2019 року), «Кримінально-правові та кримінологічні засоби протидії злочинам проти громадської безпеки та громадського порядку» (м. Харків, 18 квітня 2019 року), «Юридична наука в ХХІ столітті: перспективні та пріоритетні напрями досліджень» (м. Запоріжжя, 11 травня 2019 року).

Дисертація складається з анотацій, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, що містять сім підрозділів, висновків, списку використаних джерел та восьми додатків. Загальний обсяг дисертації становить 225 сторінок, з них основний текст – 165 сторінок, список використаних джерел – 30 сторінок (298 найменувань), додатки – 14 сторінок.

Представлений у роботі матеріал побудований логічно і послідовно. Дисертацію оформлено відповідно до встановлених МОН України вимог, матеріал викладено достатньо грамотно, літературною мовою, науковим стилем.

Надаючи загальну позитивну оцінку роботі Є.М. Пашенка, слід вказати, що у дослідженні мають місце й окремі суперечливі або дискусійні положення, що потребують додаткової аргументації або пояснень здобувача під час публічного захисту.

1. На сторінках дослідження вказується на те, що злочинність

військовослужбовців становлять різного роду «військові злочини»: стор. 4 (злочинність військовослужбовців складається із загальнокримінальних і безпосередньо військових злочинів). Такий підхід уявляється дещо спрощеним, адже частину військових правопорушень складають і проступки, наприклад, необережне знищення або пошкодження військового майна (ч. 1 ст. 412 КК України). Це вимагає від автора (звісно, у відповідних положеннях) уникати використання терміну злочин, а застосовувати термін правопорушення.

2. Потребує додаткового обґрунтування віднесення складу порушення правил поведінки зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення (ст. 414 КК України) до групи кримінальних правопорушень (злочинів) проти життя і здоров'я, честі та гідності військовослужбовців (стор. 22). Потерпілими від злочинів, відповідальність за які передбачено цією статтею є невизначене коло осіб, зокрема й тих, які не використовують чи не застосовують перелічені у нормі предмети.

3. Потребує висвітлення позиція автора щодо його ставлення до такого виду насильства як сексуальне насильство військовослужбовців (у яких військовослужбовець може виступати або як кривдник, або як жертва сексуального насильства). Прийняття Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» і внесення змін до КК України прирівняли такі види насильства як економічне, сексуальне, психологічне та фізичне як такі, що здатні призвести до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя. Хоча на стор. 48 і було вказано на те, що ці види злочинів можуть бути вчинені і військовослужбовцями, заявлено, що «ураховуючи це спробуємо надати авторську класифікацію насильницьких злочинів військовослужбовців», а також зазначено, що жінки частіше стають жертвами насильницьких статевих злочинів, злочинів на побутовому ґрунті (стор. 154), більш детально зазначений вид насильства не досліджувався.

Разом з цим, на сексуальне насильство, що вчинюється військовослужбовцями вказувалося в узагальненнях міжнародної правозахисної організації Amnesty International (див. <https://www.amnesty.org/download/Documents/EUR5032552020UKRAINIAN.PDF>), на проблему сексуального насильства в армії звертають увагу і вітчизняні правозахисні групи: за інформацією ГО «Правозахисна група «СІЧ», «на кінець 2019 року до судового розгляду було прийнято п'ять (!) проваджень щодо сексуальних злочинів у лавах Збройних сил» (див. <http://sich-pravo.org/problem-seksualnogo-nasyilstva-v-armiyi-ta-yiyi-vyrishennya/>).

4. Серед детермінант або організаційно-управлінських чинників насильницької злочинності військовослужбовців (стор. 72-97) автор не називає відсутність належного контролю за обігом зброї та боєприпасів для неї, а також вибухових пристроїв. Разом з цим, непоодинокими є випадки вибуття з розташування військової частини у відпустку, у звільнення тощо з військовою зброєю, що використовується для вчинення хуліганства, помсти кривдникам, вимагання, заволодіння зброєю при звільненні у запас тощо.

Так, достатньо згадати випадки коли ветеран АТО із бойовою гранатою погрожував підірвати Кабмін (<https://www.bbc.com/ukrainian/news-58084426>), у Кривому Розі ветеран АТО підірвав себе двома гранатами (<https://www.slovoudilo.ua/2021/08/08/novyna/suspilstvo/kryvomu-rozi-veteran-ato-pidirvav-sebe-dvoma-hranatamy>), у позаминулому році колишній військовий-спецназівець ЗСУ заблокував проїзд мостом Метро в Києві, заявив погрозу його підірвати та влаштував стрілянину (<https://www.bbc.com/ukrainian/news-49746618>).

Разом з цим, наявність указаних дискусійних моментів та окремих спірних положень не знижує цінності та достовірності основних наукових положень, висновків і рекомендацій, висловлених у рецензованій дисертації.

Загальний висновок:

Дисертація Пащенко Євгена Миколайовича «Кримінологічна характеристика та запобігання насильницькій злочинності військовослужбовців» відповідає вимогам Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 р. № 167 (і змінами від 21.10.2020 р. № 979), Вимогам до оформлення дисертації, затвердженим Наказом Міністерства освіти і науки України № 40 від 12 січня 2017 року, а її автор заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право.

Офіційний опонент –
професор кафедри кримінального права
і кримінології факультету №1
Харківського національного
університету внутрішніх справ,
к.ю.н., доцент

Андрій ВАСИЛЬЄВ